

(इंग्लीशींत टंकलिखित केल्ल्या न्याय-निवाड्याचो कोंकणी अणकार)

प्रकाशन योग्य

भारताच्या मानादीक सर्वोच्च न्यायालयांत

मूळ दिवाणी अधिकारिता

रीट याचिका (दिवाणी) क्र. 73/2015

मानव अधिकारा खातीर समाजीक कृती मंच आनी हेर याचिकाकर्ते

-//विरुद्ध//-

युनियन ऑफ इण्डिया

विधी आनी न्याय मंत्रालय आनी हेर प्रतिवादी

वांगडा

अपील क्रमांक 1265/2017

रीट याचिका (फौजदारी) क्रमांक 156/2017

न्यायनिवाडो

दीपक मिश्रा, भारताचे मुख्य न्यायमुर्ती

कायद्याचो, खास करून, फौजदारी कायद्याचो, ल्हव ल्हव समाजाच्या कण्यांत प्रवेश करपी आनी समाजांतल्या व्हडल्या वर्गाच्या मज्जातंतूक क्षीण करपी व्याधी, जरी पुराय रितीन काडून उडोवंक शकले ना तरीय तिका नियंत्रीत करपाचो ध्यास आसा. जेन्ना अशी परिस्थिती उप्रासता तेन्ना कायदे मंडळ आपली चिंता आनी जापसालदारकी व्यक्त करून, अपेक्षीत परिणाम साध्य करपाच्या उद्देशान नवीन दंडात्मक तरतूद करता. जेन्ना संवेदनात्मक

कायदेशीर तरतूद कायद्याच्याय पुस्तकांत हाडटा, तेन्ना गुन्यावांतल्या पिडितांक फावो तितली सुरक्षितताय दिसता आनी जर ती तरतूद लग्ना विशींच्या क्षेत्रा कडेन संबंदीत आसल्यार दोन पक्ष, म्हणल्यार बायल आनी घोव वा घोवाच्या पक्षांत कोणाचेरूय गुन्यांव दाखल करता तेन्ना आनी दोनूय पक्ष पिडीत आशिल्ल्याचो दावो करतात. गुन्यांवकार व्यक्ती, स्वता पिडीत आसा अशें म्हणणें मांडटाना, गंभीर हुस्को व्यक्त करतात आनी प्रचंड आनी गंभीर हुस्क्याचेर भर दिवन ते छळणुकेची परिस्थिती उगड करतात. कायद्याच्या न्यायालयांत दंडात्मक तरतुदीचो अकल्पनीय मर्यादे मेरेन दुरुपेग करतात अशें सांगतात, ते अशे रितीन क्रूर, निर्दयी आनी पुराय रितीन सुडबुद्धीन, तरणाटे, वयस्क आनी पयसुल्ले सुवातेर रावपी सोयरे जांचो हे घडणुके कडेन कसलोच संबंद नासता, तरी तांकां भितर ओडटात. ताका लागून, दंडात्मक तरतुदीचो दुरुपेग सामको वेगान वाडला. जेन्ना कायद्याची अंमलबजावणी करपी संस्थे कडल्यान कायद्याचे अंमलबजावणीचो दुरुपेग जाता, तेन्ना विधीमंडळ अटकेच्या संदर्भांत संरक्षणात्मक तरतूद सादर करता. न्यायालयांत पूर्व जामीन वा जाका लोकप्रीय रुपान अटकपूर्व जामीन म्हण्टात, तो मंजूर करपाचो आनी कायदेशीर संतुलन स्थीर करपा खातीर फौजदारी कारवाय पुराय रितीन रद्दबातल करपाचो फावो तो अधिकार आसा हें सांगपाची गरज ना. खंयचेंच न्यायालय दोन लिंगां मदल्या झगड्यांची पयसुल्ल्यान लेगीत कल्पना करिना. जरी कसलीच झगडी जांवक नासली, तरीय पिडीत वर्गाचो संताप वा सूड हाचे वरवीं खंयच्याय प्रकारान तांणी कायदेशीर तरतुदीचो दुरुपेग करूंक जायना, तशेंच सहानभुतीच्या तत्वाच्या प्रभावान दुसऱ्या पक्षाक त्रास दिवंक जायना, हे परिस्थितींत न्यायालयां सदांच जागृत रावतात. कायद्याची अंमलबजावणी करपी वा अभियोग करपी संस्थेची भुमिका केन्ना केन्ना अतिसंवेदनशीलतेच्या खेळा कडेन सर्त करपा खातीर दुर्भावनापूर्ण येत्न करपी संवेदनां कडेन पुराय रितीन दुर्लक्ष करून उत्कृश्ट सहानुभूतींत रंगयतात. अशी परिस्थिती समाजीक आपत्ती हाडटा जातूंत समाजा भितर उबी फूट घालपाची क्षमताय आसता. संवेदनशीलतेची भावना आनी समाजीक घटनेचो अभ्यास वस्तुनिश्ठतेन समजून घेवप गरजेचें आसा. अशे परिस्थितींत, संरक्षणात्मक विशेश कायदो हाडप विधीमंडळाचेर बंधनकारक आसा. तशेंच संरक्षक उपाय समजून घेवप आनी ताची

छाननी करप हें घटनात्मक न्यायालयांचें कर्तव्य आसा जाका लागून समाजीक संकटाचेर आळाबंद बसतलो. आमी सद्याच्या प्रकरणांनी, भारतीय दंड संहिता 1860 च्या कलम 498 – ए (थोड्याभितर, “भा. द. सं.”) चेर लक्ष केंद्रीत करतात.

2. कलम 498 – ए हें 1983 वर्सा कायद्यांत आसपावीत केलां. कलम 498 – ए भा. द. सं. लागू करपाचें उद्दिश्ट आनी कारणां गुन्यांवकारी कायद्याचो उद्देश आनी कारणांच्या विधानांतल्यान एकठांय करूंक शकता. (दुसरी दुरुस्ती) 1983 चो कायदो सकयल दिल्ल्या प्रमाणें वाचो.

“हुंड्या खातीर जावपी मरणांची वाडटी संख्या ही गंभीर हुस्क्याची गजाल आसा. हुंडो प्रतिबंध अधिनेम, 1961 च्या कामकाजाचें परिक्षण करपा खातीर स्थापणूक केल्ल्या संयुक्त समितीच्या सभाघरान वायट अवस्थेचे व्याप्तीचेर भाश्य केलां. घोव आनी घोवाच्या सोयऱ्यांनी केल्ल्या क्रुरतेचीं प्रकरणां, जांचो शेवट संबंदीत असहाय्य बायलेच्या आत्महत्येंत वा हत्येंत जाता, अशे क्रुरतेचो आसपाव आशिल्ल्या प्रकरणांचो फकत एक ल्हानसो भाग आसा. ताका लागून, भारतीय दंड संहिता, फौजदारी प्रक्रिया संहिता आनी भारतीय पुरावो कायद्यांत योग्य ती दुरुस्ती करपाचो प्रस्ताव आसा, जाका लागून फकत हुंड्याच्या मरणा प्रकरणांतूच न्हय तर लग्न जाल्ले बायलेचेर, तिच्या घोवाच्या घरच्यांनी केल्ले क्रुरतेक प्रभावी रितीन तोंड दिवपाचें बळगें मेळटलें.

2. प्रस्थावीत केल्ले बदल सकयल दिल्ल्या प्रमाणें आसात:-

(i) एकाद्रे बायलेचेर तिचो घोव वा घोवाच्या खंयच्याय सोयऱ्यान केल्ल्या अत्याचारा खातीर तीन वर्सां मेरेन बंदखणीचे ख्यास्ती सयत दंड जावंक शकता, अशे रितीन भारतीय दंड संहितेंत सुदारणां करपाचो प्रस्ताव आसा. घोवान वा घोवाच्या हेर खंयच्याय सोयऱ्यान अशे रितीचें जाणा जावन केल्लें वर्तन जाका लागून ती बायल आत्महत्या करपाक प्रवृत्त जाता वा तिका गंभीर शारिरीक वा मानसीक हानी जावपाची शक्यताय आसा, आनी तिच्या घोवा

कडल्यान वा तिच्या घोवाच्या खंयच्याय सोयऱ्या कडल्यान बायलेक मालमत्ते संबंदीत खंयचीय बेकायदेशीर मागणी पुराय करपा खातीर तिका वा तिच्या सोयऱ्यांक बळजबरी करप हो छळ म्हणून क्रूर आनी तो दंडनीय आसतलो, जर गुन्यांव घडल्या संबंदीची माहिती पुलीस स्टेशनाच्या प्रभारी अधिकाऱ्याक गुन्यावांतले पिडीत वा गुन्यावांतले पिडीत आशिल्ल्या व्यक्तीचो सोयरो वा, अशा खंयच्याय सोयऱ्याचे अनुपस्थितींत, सरकाराचे वतीन अधिकृत केल्ल्या भौशीक सेवकान दिली, जाल्यार तो गुन्यांव दखलपात्र आसतलो. गुन्यावांतले पिडितेन वा तिचो बापूय, आवय, भाव, भयण वा तिच्या बापायच्या वा आवयच्या भावान वा भयण वा न्यायालयाचे परवानगीन रगताच्या, लग्न वा दत्तक नात्यान तिचे कडेन संबंदीत हेर खंयचेय व्यक्तीन केल्ल्या पुलीस रिपोर्ट वा तक्रारी बगर खंयचेंय न्यायालय गुन्यांवाची दखल घेवचें ना, अशी तरतूद केल्या. (विधेयकाच्या पोट कलम 2, 5 आनी 6 खाला).

(ii) जंय एकाद्रे बायलेन, तिच्या लग्नाच्या सात वर्सां भितर आत्महत्या केल्ली आसल्यार वा दुबावीत परिस्थितींत ती मेल्या जाल्यार, जंय हेर कोणें तरी गुन्यांव केला असो योग्य दुबाव निर्माण जाल्लो आसल्यार अशा सगळ्या प्रकरणांनी कार्यकारी दंडाधिकाऱ्यां कडल्यान चवकशी आनी शल्यचिकित्सा करपाची तरतूद करतात. एकाद्रे लग्न जाल्ले बायलेक तिच्या लग्नाच्या सात वर्सां भितर मरण आयिल्लें आसल्यार आनी अशे बायलेच्या सोयऱ्यान तिच्या शल्यचिकित्से खातीर विनंती केली जाल्यार, अशा सगळ्या प्रकरणांनी ही तरतूद करतात (विधेयकाच्या पोट कलम 3 आनी 4 खाला).

(iii) भारतीय पुरावो अधिनेम, 1872 त अशी तरतूद करपा खातीर सुदारणां करपाची आसा की, जर एकाद्रे बायलेन तिचे लग्नाच्या तारखे सावन सात वर्सांच्या कालावधी भितर आत्महत्या केल्या आनी तिच्या घोवान वा तिच्या घोवाच्या खंयच्याय सोयऱ्यान छळ केल्लो आसल्यार, न्यायालय अशें गृहीत धरूंक शकता की, तिच्या घोवान वा तिच्या घोवाच्या सोयऱ्यान तिका आत्महत्या करपाक प्रवृत्त केल्ली. (विधेयकाच्या पोट कलम 7 खाला).

3. ह्या विधेयकाचो उद्देश आसा तो वयलीं उद्दिष्टां साध्य करप.”

3. कलम 498 – ए भा. दं. सं. चे घटनात्मकते बाबतींत, सुशील कुमार शर्मा – विरुद्ध –
युनियन ऑफ इण्डिया आनी हेर¹, प्रकरणांत सर्वोच्च न्यायालयान अशें म्हणलां-

“दंड संहितेच्या कलम 498 – ए ची तरतूद असंविधानिक आनी अधिकारा भायली ना. फकत कायद्याचे तरतुदीचो दुरुपेग जावपाची शक्यताय स्वता कायद्याक अवैध थारायना. ताका लागून, कलम 498 – ए क कसलोच कायदेशीर वा घटनात्मक आदार ना, हो युक्तिवाद मान्य ना. हे तरतुदीचो उद्देश हुंड्याच्या संकटाक आळाबंद हाडप असो आसा. पूण अश्यो घडणुको मुखार आयल्यात जांचे तक्रारींत खरेंपण ना आनी तिरकस हेतून दाखल केल्यात. अशा प्रकरणांनी आरोपींची निर्दोश सुटका केल्ल्यान सगळ्या प्रकरणांनी खटल्या मजगतीं आनी ताचे पयलीं लागिल्लो कलंक पुसून वचना. केन्ना केन्ना माध्यमांच्या प्रतिकूल बातम्यांक लागून दुख्यान भर पडटा. ताका लागून, सुविचारीत तरतुदीचो दुरुपेग आडावपा खातीर खंयच्यो उपाय-योजना करूंक शकतात हो प्रसूच आसा. फकत ही तरतूद घटनात्मक आनी अधिकारा अंतर्गत आशिल्ल्यान, तत्वशून्य व्यक्तींक वैयक्तीक सूड घेवपाचो वा छळ करपाचो परवानो दिना. ताका लागून, क्षुल्लक तक्रारी वा आरोप करतल्यां कडेन योग्य प्रकारान कशें वागपाक शकता हाचो मार्ग सोदप विधिमंडळा खातीर गरजेचें थारता. तो मेरेन न्यायालयांक सध्याचें चौकटींत रावून परिस्थिती हाताळची पडटली.”

4. न्यायालयान बी. एस. जोशी आनी हेर – विरुद्ध – हरियाणा राज्य आनी हेर² हातूंत
अशें निरिक्षण नोंदयलां –

“भारतीय दंड संहितेंत प्रकरण XX-A त आसपावीत आशिल्लें कलम 498 – ए भारतीय दंड संहितेचो परिचय करपाचो उद्देश बायलेचो, तिचो घोव वा तिच्या घोवाच्या सोयऱ्या कडल्यान जावपी छळ आडावप असो आशिल्लो. जे बायलेक वा तिच्या सोयऱ्यांक हुंड्याच्यो बेकायदेशीर मागण्यो पुराय करपा खातीर जबरदस्तीन त्रास दितात वा छळ करतात अशा

घोवाक आनी तिच्या सोयऱ्यांक ख्यास्त करपाच्या उद्देशान कलम 498 – ए जोडिल्लें. अती तंत्रीक दृष्टिकोण प्रतिकूल फळादीक आसलो आनी बायलांच्या हितसंबंदांच्या विरोधांत आनी ज्या उद्देशा खातीर ही तरतूद जोडल्या त्या उद्देशाच्या विरोधांत काम करतली. न्यायाच्या उद्दिष्टांची पूर्तताय करपा खातीर कार्यवाही रद्दबातल करपाच्या अधिकारा अंतर्गत अधिकारांचो वापर करूंक ना जाल्यार बायलांक न्याय दिनासतना वंचीत दवरूंक शकता हाची शक्यताय आसा. भारतीय दंड संहितेचें प्रकरण XXA चो हो उद्देश ना.

5. ब्रिजलाल-विरुद्ध-प्रेमचंद आनी हेर³ प्रकरणांनी, ह्या न्यायालयान असो निकाल दिला –

“भारतीय पुरावो अधिनेमांत कलम 113-ए आनी 113-बी आनी ताचे उपरांतच्या सुदारणां वरवीं भारतीय दंड संहितेंत कलम 498 – ए आनी 304 बी आसपावीत करपाचो संदर्भ हांगासर येवप आमचे खातीर गैर थारचो ना. कलम 113-ए पुरावो अधिनेम आनी 498 –ए भारतीय दंड संहिता फौजदारी कायदो (दुसरी दुरुस्ती) अधिनेम 1983 (1983 चो 46 चो अधिनेम) आनी भारतीय पुरावो अधिनेम कलम 113-बी आनी 304 –बी भारतीय दंड संहिता 1986 च्या अधिनेम क्रमांक 43 वरवीं संबंदीत कायद्यान लागू केल्यात. हुंड्याच्या घातक वेवस्थेक लागून, लोभी आनी तत्वशून्य घोव, ताचे पालक आनी सोयऱ्यांनी केल्ल्या आनी सहन करूंक शकना इतल्या मागण्यांक लागून समाजाची अधोगती जाल्या, जाका लागून बायलांच्या आत्महत्या आनी हुंडा बळीच्या चिंताजनक संख्येक लागून विधिमंडळाच्या विवेकाक इतलो धक्को बसला की विधिमंडळान वायट गजालींक तोंड दिवचे खातीर कायद्याच्या प्रक्रियात्मक तशेंच ठोस अशे अतिरिक्त तरतुदी प्रदान करप आवश्यक मानलां आनी परिणामी भारतीय पुरावो अधिनेमांत कलम 498 – ए आनी 304- बी आसपावीत केल्यात. कलम 113 –ए क लागून, एकाद्रे बायलेन आत्महत्या केल्यार दोन घटक आसपावीत आसतले, ते म्हणल्यार 1) बायलेन तिच्या लग्ना पासून सात वर्सांच्या कालावधींत आत्महत्या केली आनी (2) घोवान वा

सोयन्यान तिचेर अत्याचार केले तर तिच्या घोवा कडल्यान वा सोयन्या वरवीं प्रोत्साहन दिल्लें अशें न्यायालयां गृहीत धरूंक शकतात. हुंडाबळीच्या वाडळ्या धोक्याचेर आळाबंद हाडूंक भारतीय दंड संहिता आनी भारतीय पुरावो अधिनेमांत अतिरिक्त तरतूद करपाची गरज विधिमंडळाक जाणवल्या हें दाखोवपा खातीर आमी ह्या तरतुदींचो संदर्भ दितात...”

6.सध्या वास्तविकतेचे नदरेन प्रस्तूत याचिका भारतीय संविधानाच्या कलम 32 खाला दाखल केल्या, जातूंत प्रतिवादींचे क्रुरतेक तोंड दिवपी लग्न जाल्ल्या बायलां खातीर सक्षम वातावरण तयार करपा खातीर आनी देखरेख करपा खातीर भा.दं. सं. कलम 498 –ए खाला बायलां वयल्या हिंसाचाराच्या घडणुकांचें पद्धतशीर रितीन पुनरावलोकन करपाची एक समान प्रणाली तयार करपा खातीर निर्देश मागल्यात, तातूंत तांचो बचाव, तपास, खटलो चलोवप आनी पिडीत आनी तांच्या भुरग्यांची केंद्र, राज्य आनी जिल्लो पांवड्यार पुनर्वसणूक करप हाचो आसपाव आसा. हाचे शिवाय, भा.दं. सं.प्रमाणें लग्न जाल्ले बायलेचेर केल्ली क्रुरताय आनी छळाचे तक्रारी वयल्यान एफ.आय.आर अहवाल नोंद करपा खातीर, देशाच्या कायद्या कडेन सुसंगत आशिल्ल्या भा.दं.सं. कलम 498 –ए च्या प्रकरणांनी एफ.आय.आर. नोंद करप, अटक करप आनी जामीन मेळोवप ह्या एक समान धोरणा खातीर प्रतिवादींक आदेशपत्र जारी करपाची विनंती केल्या.

7. याचिकादारांनी अशें म्हणलां की लग्न जाल्ल्या बायलां वयल्या हिंसाचाराच्या घडणुकांचेर देखरेख आनी पद्धतशीर पुनरावलोकनाची कसलीच एकसमान प्रणाली नाशिल्ल्यान शेंकड्यांनी बायलांक घरगुती अत्याचाराच्या नांवां खाला वा चलयेच्या जल्मदात्या कुटुंबा कडल्यान चड दुडू मेळोवपाच्या हेतून हिंसाचाराच्या भयानक कृत्यांक तोंड दिवचें पडटा, जाका लागून भा.दं.सं. कलम 498-ए मदलो कायदेशीर हेतू कमकूवत जाला आनी, लग्न जाल्ल्या बायलांच्या घरांनी असभावीक मरणाक कारणिभूत थारपी वाडळ्या गुन्यावांच्या फाटभुंयेर, भा.दं.सं. कलम 498-ए कमी करप शक्या ना.

8. कलम 498 – ए भा.दं. सं. लागू जाल्या पासून, बायलां हाचो गैरवापर करून नेमान घोवा घरच्या लोकां विरुद्ध शस्त्र म्हणून वापरतात अशी वाडट्या प्रमाणांत निंदा केल्या, असो युक्तीवाद केला. याचिकाकर्त्याच्या म्हणण्या प्रमाणें, भा.दं.सं. कलम 498-ए चो दुरुपेग जायत आसा अशी सादारणपणान तक्रार आसली तरी, हे तरतुदीचो कितले फावटी दुरुपेग केला हें दाखोवपा खातीर कसलीच ठोस माहिती ना. भा.दं.सं. कलम 498 –ए ची कठोरता ल्हव ल्हव कमी करून, न्यायालयान ह्या तरतुदीचो दुरुपेग जाता ह्या तथ्याच्या आदाराचेर कार्यवाही जाता, पूण जेन्ना प्रत्यक्षांत दुरुपेग हो दंडात्मक तरतूद रद्द करपा खातीर वा ती काडून घेवपा खातीर आदार जावंक शकना.

9. क्रूरताय आनी छळाचो बळी थारिल्ल्या समाजांतल्या दुर्बळ घटकांच्या संरक्षणा खातीर भा.दं. सं. कलम 498-ए खास करून लागू केला. भा.दं.सं. चें कलम 498 – ए मदल्या वयर उल्लेखीत तरतुदीची कठोरताय कमी केल्ल्यान हाचे फाटलो हेतू शेणला, आनी हालींच घोशीत राजेश शर्मा आनी हेर-विरुद्ध-उत्तर प्रदेश राज्य आनी हेर⁴ हाचे सयत न्यायालयाच्या वेग-वेगळ्या निर्णयां वरवीं निर्धारित केल्ल्या वेग-वेगळ्या पात्रताय आनी निर्बंधाक लागून हो गुन्यांव वेव्हारीक नदरेन जामिनपात्र केला.

10. लग्न जाल्ल्या बायलांचे तक्रारी वयल्यान पुलीस आरोपीक अटक करपाक अनमनतात आनी वेग-वेगळ्या निर्णयांचो हवालो दिवनूय निश्क्रीयतेचें समर्थन करतात अशे याचिकादारांनी सादर केला. जेन्ना भा.दं. सं. चें कलम 498-ए हें अ-जामिनपात्र गुन्यांवाचो खुलासो करता आनी कलम 41 फौ. प्र. सं. अंतर्गत फावोशें नियंत्रण आनी संतुलन पुरवण करता. मनमानी आनी आवश्यक अटक आडावपा खातीर, कायद्यांत स्पश्ट म्हणलां, पुलिसांनी अटक तशेंच अटक ना करपाचीं समर्थित कारणांची नोंद करचीं.

11. भा.दं. सं. कलम 498- ए खाला नोंद केल्ल्या प्रकरणांची फाटपुरवण करूंक देखरेख यंत्रणेचो उणाव आसा जातूंत कमी प्रमाणांत दोशसिद्धी जावपाच्या कारणांचो पद्धतशीर अभ्यास करतात आनी हे अनुपस्थितीक लागून दंडात्मक कायदे बायलांक सुरक्षीत विवाहीक

वातावरण मेळोवन दिवंक शकले नात. याचिकादारांच्या मतान, हाका लागून भा.दं.सं. कलम 498-ए खाला केशींनी वाड जाल्या कारण हे तरतुदीचो प्रतिबंधात्मक परिणाम कमी जाता. भा.दं. सं. कलम 498- ए खाला गुन्यांवाचो पुलिसांनी केल्लो तपास कितलेशेच फावटी अवेवसायीक आनी कठोर पद्धतीचो आसता आनी तपास अधिकारी दोनूय पक्षांच्या समजुतीन प्रभावीत जातात ताका लागून दोशसिध्दींतल्यान सुटका जाता अशें याचिकादाराचें ठाम म्हणणें आसा.

12. भा.दं. सं. कलम 498-ए खाला कितल्याशाच प्रकरणांनी न्यायालयान बायलेचेर जाल्ले मानसीक क्रूरतायेचो विचार करुंक ना, फकत शारिरीक क्रूरतायेक लागून जावपी खुणां कडे लक्ष केंद्रीत केलां, जाका लागून असो पुरावो जरी बायलेन शारिरीक छळ जाल्ल्याचें दाखयना तरी न्यायालयां ह्या प्रकरणाची चवकशी करिनात, असो फुडें युक्तिवाद केला.

13. दंडात्मक तरतुदीचो कथीत दुरुपेग मुखेलपणान सुशिक्षीत बायलां वरवीं जाता जांकां हें खबर आसा, गुन्यांव दखलपात्र आनी अजामिनपात्र दोनूय आसात आनी जे वरवीं दादल्याक बंदखणींत बंद करून बायलेचे तक्रारीचेर उत्स्फूर्त रितीन काम करता, पूण गरीब आनी अशिक्षीत बायलांक भा.दं.सं. च्या कलम 498-ए खाला दिल्ले संरक्षण न्हयकारपाक हो आदार आसूंक शकना, ताचे बदला क्रूरते विरुद्ध खास करून ग्रामीण भागांत बायलांच्या संरक्षणा खातीरच्या कायद्यां विशीं आनी उल्लंघन जाल्यार उपलब्ध उपायां विशीं जागृताय निर्माण करपाची गरज आसा, अशें फुडें स्पश्ट केलां.

14. हुंडो प्रतिबंध अधिनेम, 1961 हो जरी पारीत केल्लो आसलो तरीय विडंबना आजुनय चड प्रमाणांत सक्रीय आसात कारण हुंडो पद्धत ही समाजीक दुश्टता वाडयता आनी ती उगडपणान अभिमानान पाळटात, अशें याचिकेंत फुडें नमूद केलां. आयजूय बायलांचेर अत्याचार करतात आनी कितलेशेच फावटी न्यायालय, निमाणें तारणहार आसून लेगीत, ह्या बायलांक वाटावपा खातीर मुखार सरनात, परिणामी द्विधा वातावरण निर्माण जाता आनी अशा समाजीक दुविधेक लागून जरी गुन्यांव व्यक्ती कडेन संबंदीत आसता तरी हाका लागून दोन वर्गां मदीं झगड्यांची परिस्थिती निर्माण जाता, अशें फुडें म्हणलां आनी एक खेदजनक स्थिती ठामपणान मांडल्या.

15. वयर उल्लेखीत मुळभूत तत्वांचेर, रीट याचिका (दिवाणी) क्र. 73/2015 त भा.दं.सं. च्या कलम 498-ए च्या प्रकरणांनी एफ.आय.आर., अटक आनी जामीन नोंद करपाचें एक समान धोरण तयार करचें अशी विनंती केल्या. ही रीट याचिका लांबणेर आसतना, राजेश शर्मा (वयर उल्लेखीत) त न्यायनिवाडो दिल्लो हें लक्षांत घेवपा सारकें आसा. राजेश शर्मा (वयर उल्लेखीत) प्रकरणांत न्यायालयान सकयल मार्गदर्शक तत्वां जारी केल्यात---

“19. i) (ए) दरेकी जिल्ल्यांत जिल्लो विधी सेवा प्राधिकारिणीं वरवीं एक वा चड कुटुंब कल्याण समित्यांची स्थापना करूंक जाय, जातूंत शक्यतो तीन वांगड्यांचो आसपाव आसूंक जाय. अशा समित्यांच्या स्थापनेचो आनी कामकाजाचो वेळवार आनी वर्सांतल्यान एकदा संबंदीत जिल्ल्याचे जिल्लो आनी सत्र न्यायाधीश, जे जिल्लो विधी सेवा प्राधिकारिणीचे अध्यक्ष लेगीत आसतले, तांणी नियाळ घेवचो.

बी) सहाय्यक विधी आपसेवक / समाजीक कार्यकर्ते/सेवानिवृत्त व्यक्ती / कार्यरत अधिकाऱ्यांच्यो बायलो /हेर नागरीक, जे योग्य आनी इत्सूक आसतले अशा व्यक्तीं सयत समित्यांची स्थापणूक करूंक शकतात.

सी) समितीच्या वांगड्यांक साक्षीदार म्हणून आपोवचे नात.

डी) कलम 498-ए वरवीं पुलिसांनी वा दंडाधिकाऱ्यांक प्राप्त दरेकी तक्रार अशे समिती कडेन धाडूंक जाय आनी तातूंत समितीन लक्ष घालूंक जाय. अशी समिती पक्षकारा कडेन वैयक्तीक रितीन वा टेलिफोन वा इलॅक्ट्रॉनिक संप्रेषणाच्या हेर खंयच्याय माध्यमांतल्यान संवाद सादूंक शकता.

ई) अशे समितीचो अहवाल तक्रार प्राप्त जाल्याचे तारखे सावन कमीत कमी एक म्हयन्या भितर जे प्राधिकारिणी वरवीं तक्रार धाडल्या ते प्राधिकारिणीक दिवंक जाय.

एफ) समिती ह्या प्रकरणांतले तथ्यात्मक पैलू आनी आपलें मत हाचे विशीं आपलो संक्षिप्त अहवाल दिवंक शकता.

जी) समितीचो अहवाल मेळत मेरेन, सहसा कसल्याच प्रकाराची अटक करूंक जायना.

एच) ताचे उपरांत तपास अधिकारी वा दडांधिकारी गुणवत्ते प्रमाणें अहवालाचो विचार करूंक शकतात.

आय) विधी सेवा समितीक आवश्यक दिसता अशें किमान मुलभूत प्रशिक्षण समितीच्या वांगड्यांक वेळवार दिवंक जाय.

जे) समितीच्या वांगड्यांक योग्य अशें मानधन दिवंक जाय.

के) जिल्लो आनी सत्र न्यायाधिकांक जंय आवश्यक आनी दिसता थंय खर्च निधी वापरपाची मेकळीक आसतली.

ii) कलम 498-ए आनी हेर संबंदीत गुन्यांवा विरुद्ध तक्रारींचो तपास फकत क्षेत्राचे नियुक्त तपास अधिकारीच करूंक शकतात. अशी पदनामां आयज पासून एका म्हयन्या भितर करूंक शकतात. अशा नियुक्त अधिकाऱ्याक योग्य अशा कालावधी खातीर (एका सप्तका परस कमी न्हय) प्रशिक्षण घेवप गरजेचें आसतलें. प्रशिक्षण आयज पासून चार म्हयन्यांनी पुराय करूंक शकता;

iii) ज्या केशिंनी उपाय सापडला, त्या केशिंनी जिल्लो सत्र न्यायाधीश वा तांणी नियुक्त केल्ल्या जिल्ल्यांतल्या हेर खंयच्याय वरिष्ठ न्यायीक अधिकाऱ्याक, वाद मुखेलपणान लग्नाच्या झगड्यां संबंदीत आसल्यार फौजदारी खटलो बंद करपाक कार्यवाही निकालांत काडपाची मेकळीक आसतली.

iv) सरकारी वकील / तक्रारदाराक निदान एका दिसाचे स्पश्ट कळोवणी सयत जामीन अर्ज दाखल केल्लो आसल्यार, त्या अर्जाचेर शक्य तो मेरेन त्याच दिसा निर्णय घेवंक शकता. जंय बायल/ अल्पवयीन भुरग्यांचें पालन पोशण वा हेर अधिकार संरक्षीत करूंक शकतात, थंय वादग्रस्त हुंड्याच्या वस्तूंची वसुली एकमेव जामीन न्हयकारपाचें कारण आसूंक शकना.

जामिनाचें प्रकरण हाताळटाना, वैयक्तीक भुमिका, आरोपांचें सकृतदर्शन सत, फुडली / अटक कोठडीची आवश्यकताय आनी न्यायाचें हीत हांची काळजी घेवन मोजमाप करूंक जाय;

v) सामान्यपणान, भारता भायर रावपी व्यक्तींचे बाबतींत पासपोर्ट जप्त करप वा रेड कॉर्नर कळोवणी जारी करप हो सदांचो क्रम आसूंक जायना.

vi) जिल्लो न्यायाधीश वा जिल्लो न्यायाधिशानी नामनिर्देशीत केल्ल्या पदसिद्ध वरिष्ठ न्यायीक अधिकाऱ्याक विवाहीक तंट्यांक लागून उप्राशिल्ल्या पक्षां मदलीं सगळीं संबंदीत प्रकरणां एकठांय करपाची मेकळीक आसतली, जाका लागून अशीं सगळीं प्रकरणां ज्या न्यायालया कडेन दिल्यांत, त्या न्यायालयान सर्वांगीण दृष्टिकोण दवरूंक जाय; आनी

vii) कुटुंबांतल्या सगळ्या वांगड्यांक आनी खास करून भायल्या गांवांत रावपी वांगड्यांक स्वता जावन उपस्थित रावपाची गरज ना आनी खटल्याचे प्रगतीचेर विपरीत परिणाम करिनासतना न्याय चवकशी न्यायालयान हाजीर रावपाची परवानगी दिवपा पासून सूट दिवंक जाय वा व्हिडिओ कॉन्फरन्सिंगा वरीं स्वता हाजीर रावपाची परवानगी दिवंक जाय.

viii) हे निर्देश प्रत्यक्ष शारिरीक इजा वा मरणा संबंदीच्या गुन्यांवांक लागू जावचे नात.

16. मजगतीं, रीट याचिका (फौजदारी) क्र.156/2017 दाखल केल्ली. हे याचिकेंत तीन वांगड्या मदल्या कमीत ते दोन वांगड्यांची कुटुंब कल्याण समितींत नियुक्ती करची, अशे सुचोवणेची अंमलबजावणी करपाची विनंती केल्ली. जेन्ना ही रीट याचिका तारीख 13/10/2017 क वळेरींत आसपावीत केल्ली, तेन्ना सकयल दिल्लो आदेश पारीत केल्लो.

“याचिकादारान विद्वान वकील श्री. आलोक सिंग हांणी रीट याचिकेंत जरी वेग-वेगळ्यो मागण्यो केल्ल्यो आसल्यो, तरी ह्या न्यायालयान 1265/2017 च्या फौजदारी अपिलांत दिल्ल्या निर्देशांची अंमलबजावणी करप गरजेची आसा (राजेश शर्मा विरुद्ध उत्तर प्रदेश राज्य

सरकार आनी हेर). हाचे भायर, कांय बायल वांगडी, कांय संस्था आनी कल्याणकारी समित्यांनी हातूंत वांटेकार जावप गरजेचें आसा अशें विद्वान वकीलांचें म्हणणें आसा.

ह्या टप्प्यार, राजेश शर्मा (वयर उल्लेखीत) हांणी दिल्ल्या निर्णया कडेन सहमत ना कारण भारतीय दंड संहितेच्या कलम 498-ए खाला छळ केल्ल्या बायलांच्या हक्कांनी खऱ्यानीच कपात जाता अशें मानूंक आमी तयार आसात हें सांगपाक आमी बंधनकारक आसा. हाचे शिवाय, प्रथम दर्शनी, मार्गदर्शक तत्वां विधीमंडळाच्या क्षेत्रांत आसूंक शकतात अशें आमकां दिसता.

प्रतिवादी क्रमांक 1 ते 3 क कळोवणी करूंक जाय. प्रतिवादी क्रमांक 4 क कळोवणीची गरज ना. जरी याचिकाकर्त्यान पावलां उखलूंक नासली, तरीय प्रबंधक प्रतिवादींक कळोवणी मेळटा काय ना हाची काळजी घेतले. श्रीमती, इंदू मल्होत्रा आनी विद्वान ज्येश्ठ कायदो पंडीत श्री.व्ही. शेखर हांची ह्या प्रकरणांत न्यायालयाक मजत करपा खातीर न्यायमित्र म्हणून नियुक्ती केली.

प्रकरण 29 नोव्हेंबर 2017 दिसा वळेरींत आसपावीत केलें.

17. विद्वान वरिष्ठ वकील श्री.व्ही.शेखर हांची न्यायालयाक मजत करपा खातीर ह्या प्रकरणांत न्यायमित्र म्हणून नियुक्ती केली.

18. विद्वान न्यायमित्र हांणी राजेश शर्मा (वयर उल्लेखीत) हातूंत पारीत केल्ल्या न्यायनिवाड्याचो पुनर्विचार करप गरजेचो आसा अशें सादर केलां, कारण ह्या न्यायनिवाड्याक लागून जिल्लो विधी सेवा प्राधिकारणान स्थापीत केल्ल्या कुटुंब कल्याण समितीक अधिकार प्रदान केल्यात, जी भारतीय दंड संहितेच्या कलम 498-ए खाला फौजदारी तक्रारींची पयलीं चवकशी करपा खातीर विधी आप वावुरपी/समाजीक कार्यकर्ते/सेवा निवृत्त व्यक्ती/कार्यरत अधिकाऱ्यांच्यो बायलो/हेर नागरिकांची एक अतिरिक्त न्यायीक समिती आसा आनी फुडें अशे निर्देश दिल्यात, जेन्ना मेरेन समितीक अहवाल प्राप्त जायनात तेन्ना मेरेन अटक करूंक जायना. भारतीय दंड संहितेच्या कलम 498-ए खाला फौजदारी तक्रारींची चवकशी करपा खातीर

एफ.डब्ल्यू.सी. ची स्थापणूक ही फौजदारी प्रक्रिया संहिते खाला विहित केल्ले प्रक्रियेच्या विरोधांत आसा, अशें आवाहन केलां.

19. राजेश शर्मा (वयर उल्लेखीत) मदल्या निर्णयाच्या कांय परिच्छेदांतले निर्देश जिल्लो आनी सत्र न्यायाधीश वा तांचे वरवीं नामनिर्देशीत हेर वरिष्ठ न्यायीक अधिकारी हांणी भां.दं.सं.च्या कलम 498-ए खाला कार्यवाही निकालांत काडपाचे अधिकार दिल्यात अशें प्रतिपादन फुडें केलां, तातूंत कलम 498-ए गुन्यांवा खातीर आपसात मिटोवंक शकनाशिल्ल्या प्रकरणांनी उपाय काडूंक येवचो ना आनी म्हणून असो अधिकार खंयच्याय जिल्लो वा सत्र न्यायाधीश वा तांणी नामनिर्देशीत केल्ल्या खंयच्याय वरिष्ठ न्यायीक अधिकाऱ्याक दिवंक शकना. ह्या निवेदनाचो तपशील दितना, पक्षां मदीं तडजोड जाल्यार कलम 498 फौ.प्र.सं. खाला ही कार्यवाही रद्दबातल करपाचो अधिकार उच्च न्यायालयाक आसा अशें स्पश्ट केलां. हुंड्यातल्या वादग्रस्त वस्तूंची वसुली हो जामीन न्हयकारपाचो एक आदार आसुंकूच शकना, खटल्यांतली वस्तुस्थिती आनी परिस्थिती प्रमाणें जामीन अर्ज मंजूर करपाचो निर्णय घेवपाचो न्यायालयाचो विवेकाधिकार आसा आनी अशे रितीन, हे अशा निर्देशां सयत आसा जाची कायद्या भितर हमी ना अशें विद्वान न्यायमीत्र फुडें म्हणटात. सामान्यतायेन भारता भायर रावपी व्यक्तीचो पासपोर्ट जप्त करूंक जायना. वा तांकां रेड कॉर्नर कळोवणी जारी करूंक जायना, अशें सांगपी परिच्छेद 19 (v) मदल्या निर्देशा संदर्भांत टिका केल्या. एकाद्रो आरोपी विवाहीक /कुटुंबीक गुन्यांवा कडेन संबंदीत तपासांत सामील जावंक नासल्यार जें प्रकरणाच्या तथ्यांचेर आदारून आसा, सक्षम न्यायालय संबंदीत अधिकाऱ्याक रेड कॉर्नर कळोवणी करूंक योग्य निर्देश जारी करूंक शकता अशें आवाहन केलां.

20. कुटुंबांतल्या भायर रावपी वांगड्यांची वैयक्तीक उपस्थिती सक्तीची ना, कारण फौजदारी कारवायेंत, सक्षम न्यायालय जें अनुपस्थितीची सूट मान्य करपाचो अर्ज हाताळपी सक्षम न्यायालयाक न्यायीक विवेकाबुद्धीचो वापर करपाची परवानगी दिवची आनी ह्या न्यायालयान सामान्य निर्देश दिवप गरजेचें नासलें अशें विद्वान न्यायमित्रान फुडें म्हणलें. विद्वान न्यायमित्रान कांय सुचोवण्यो दिल्ल्यो, जांचो संदर्भ आमी संबंदीत टप्प्यार घेवया.

21. ह्या वादाचें समर्थन करपा खातीर, भारतीय दंड संहितेच्या कलम 498-ए ची व्याप्ती समजून घेवप गरजेची आसा. तातूंत अशें बरयलां.....

“498- ए. एकाद्रे बायलेचो घोव वा घोवाच्या सोयऱ्यांनी तिचो छळ करप- जो कोणी, एकाद्रे बायलेचो घोव वा घोवाचो सोयरो, अशे बायलेचेर क्रुरताय करता, ताका तीन वर्सां मेरेनची बंदखणीची शिक्षा जावंक शकता आनी दंडूय जावंक शकता.

स्पश्टीकरण.- ह्या कलमाच्या उद्देशान, “क्रुरताय” म्हणल्यार---

(ए) एकाद्रे बायलेक आत्महत्या करपाक प्रवृत्त करप वा एकाद्रे बायलेचे जिणेक, शरिराक वा भलायकेक (मागीर ते मानसीक वा शारिरीक) गंभीर दुखापत जावपाची शक्यताय आशिल्ल्या स्वरुपाचें जाणा जावन केल्लें खयच्याय प्रकारचें वर्तन.

(बी) तिका वा तिचे वांगडा संबंदीत खंयचेय व्यक्तीक खंयचेय मालमत्तेच्या वा मोलादीक सुरक्षेची खंयचीय बेकायदेशीर मागणी पुराय करून घेवपाच्या उद्देशान असो छळ करता आसत वा तिच्या संबंदीत खंयचेय व्यक्तीन अशी मागणी पुराय करपाक अयशस्वी थारिल्ल्यान बायलेचो केल्लो छळ.”

22. हो गुन्यांव दखलपात्र आनी अजामिनपात्र आसा. अर्नेश कुमार – विरुद्ध राज्य आनी हेर⁵ ह्या प्रकरणांत ह्या न्यायालयान, हो गुन्यांव दखलपात्र आनी अजामिनपात्र गुन्यांव आसा, जाका लागून असंतुश्ट बायले कडल्यान शस्त्र म्हणून वापरिल्ल्या तरतुदींत ताका साशंक अभिमानाची सुवात मेळ्ळ्या. हे तरतुदी प्रमाणें घोव आनी ताच्या सोयऱ्यांक अटक करप हो छळ करपाचो सगळ्यांत सोपो मार्ग आसा. न्यायालयान गृह मंत्रालयाच्या राष्ट्रीय गुन्यांव नोंद विभागान प्रकाशीत केल्ल्या “Crime in India during the year 2012” खाला आंकडेवारीची दखल घेतल्या, जातूंत कलम 498-S खाला गुन्यांवा खातीर 2012 ह्या वर्सांत पुराय भारतांतल्या 1,97, 762 व्यक्तींक अटक केल्ल्याचें दिसून येता. ताचेर न्यायालयान हुस्को व्यक्त करून म्हणलां, अटकेक लागून अपमान जाता, स्वातंत्र्य कमी

जाता आनी जखमो कायमच्यो उरतात आनी ताचो धडो जो फौजदारी प्रक्रिया संहितेंत अंतर्भूत आनी मूर्त आसा, तो पुलीस शिकुंकूच नात. पुलिसांचेर भाश्य करतना न्यायालयान अशें म्हणलां -

“स्वातंत्र्याच्या स दसकां उपरांत लेगीत ते आपले वसाहतवादी प्रतिमेंतल्यान भायर सरूंक नात, ते मुखेलपणान छळ, दडपशाहीचें साधन मानतात आनी निश्चितच जनतेचे इश्ट म्हणून मानिनात. अटकेच्या कठोर अधिकाराचो वापर करतना सावधगिरी बाळगुपाचे गरजेचेर न्यायालयांनी नेमान भर दिला, पूण ताचो अपेक्षीत परिणाम दिसून येवंक ना. अटक करपाचो अधिकार ताच्या अहंकारांत व्हड प्रमाणांत योगदान दिता तशेंच ते तपासूंक दंडाधिकारी अपेशी थारतात. इतलेंच न्हय, अटक करपाचो अधिकार हो पुलिसांक आमिश दाखोवपाच्या साधनां मदलें एक आसा. आदीं अटक करून उपरांत बाकीच्यां वांगडा फुडें वचपाची वृत्ती घृणास्पद आसा. संवेदनशिलतेचो उणाव आशिल्ल्या वा तिरकस हेतून वागपी पुलीस अधिकाऱ्यां खातीर हें एक उपयुक्त साधन जालां.”

23. ताचे उपरांत न्यायालयान अधिकारां मदीं फरक केला आनी ताचे उपरांत न्यायालयान अटक करपाचो अधिकार आनी ताचो वापर करपाचें समर्थन हातूंत फरक केला आनी कलम 41 फौ.प्र.सं. चें विश्लेशण केला. कलम 41 त पुलीस वॉरंटा शिवाय केन्नाय अटक करूंक शकतात अशें नमूद केलां. ही तरतूद सकयल दिल्ल्या प्रमाणें अशी आसा.-

“41. पुलीस वॉरंटा शिवाय अशी अटक करूंक शकतात- (1) खंयचोय पुलीस अधिकारी दंडाधिकाऱ्याच्या आदेशा शिवाय आनी वॉरंटा शिवाय खंयचेय व्यक्तीक अटक करूंक शकतात-

(ए) जेन्ना पुलीस अधिकाऱ्याचे उपस्थितींत दखलपात्र गुन्यांव करता;

(बी) जाचे विरुद्ध योग्य तक्रार केल्या वा विश्वासनीय माहिती प्राप्त जाल्या, वा योग्य शंका अस्तित्वांत आसा की ताणें सात वर्सां परस कमी कालावधीच्या ख्यास्तीची तरतूद

आशिल्ले वा सात वर्सां मेरेनचे ख्यास्तेक दंडा सयत वा दंडा शिवाय पात्र आशिल्लो दखलपात्र गुन्यांव आसा, अशे परिस्थितींत जर सकयल दिल्ल्यो अटी पुराय जाल्ल्यो आसल्यो तर म्हणल्यार:-

- (i) जेन्ना अशे तक्रारीच्या, माहितीच्या वा दुबावाच्या आदारान अशे व्यक्तीन उल्लेखीत गुन्यांव केला अशें मानपाचें कारण पुलीस अधिकाऱ्या कडेन आसल्यार;
- (ii) अशे प्रकाराची अटक आवश्यक आसा अशें पुलीस अधिकाऱ्याचें समादान जाल्यार-
- (ए) अशे व्यक्तीक फुडें खंयचोंय गुन्यांव करपा पासून आडावप; वा
- (बी) गुन्यांवाच्या योग्य तपासा खातीर; वा
- (सी) अशे व्यक्तीक गुन्यांवाचो पुरावो नश्ट करपा पासून वा अशा पुराव्यां कडेन कसल्याच प्रकाराची छेडछाड करपा पासून आडावप; वा
- (डी) अशे व्यक्तीक प्रकरणांतल्या तथ्यां कडेन परिचीत आसल्यार खंयचेंय व्यक्तीक कसलेंय आमीश दाखोवप, धमकी वा वचन दिवपा पासून आडावप, जाका लागून न्यायालयाक वा पुलीस अधिकाऱ्याक अशी तथ्यां उगड करपा पासून ताका परावृत्त करपाक शकता; वा
- (इ) अशे व्यक्तीक अटक केल्या शिवाय, जेन्ना न्यायालयाक गरज आसतली तेन्ना ताचे

उपस्थितीची खात्री करूंक शकना.

आनी अशी अटक करतना पुलीस अधिकाऱ्यान ताचीं कारणां लेखी नोंद करूंक जाय.

पूण, ह्या उप-कलमाच्या तरतुदीं प्रमाणें एकाद्रे व्यक्तीक अटक करपाची गरज नाशिल्ल्या सगळ्या प्रकरणांनी, पुलीस अधिकारी अटक किद्याक करूंक ना हाचीं लेखी कारणां नोंदयतलो.

(बीए) जाचे विरुद्ध अशी विश्वासनीय माहिती प्राप्त जाल्या की ताणें सात वर्सां पासून चड काळ मेरेन बंदखणीची दंडा सयत वा दंडा बगर वा मरणाचे ख्यास्ती सयत शिक्षा जांवक शकपी दखलपात्र गुन्यांव केला आनी ते माहितीच्या आदारान अशे व्यक्तीन उल्लेखीत गुन्यांव केला हाचेर विस्वास दवरुंक पुलीस अधिकाऱ्याक कारण आसा.

(सी) जाका हे संहिते खाला वा राज्य सरकाराच्या आदेशा वरवीं गुन्हेगार म्हणून घोशीत केला; वा

(डी) जांच्या ताब्यांत चोरयेक गेल्ली मालमत्ता आसा अशी योग्य दुबाव आशिल्ली खंयचीय वस्तू मेळ्ळी वा जांणी अशे गजालीच्या संदर्भांत गुन्यांव केला अशी योग्य दुबाव येवंक शकता; वा

(इ) कर्तव्या निभायतना पुलीस अधिकाऱ्याक आडमेळी हाडपी वा कायदेशीर कोठडींतल्यान पळून गेल्लो वा पळून वचपाचो यत्न करपी; वा

(एफ) जाका खंयच्याय केंद्र शासीत राज्याच्या सशस्त्र दळांतल्यान पळून गेल्ल्याचो दुबाव आसा; वा

(जी) जो संबंदीत आसा, वा जाचे विरोधांत योग्य तक्रार केल्या, वा विश्वासनीय माहिती प्राप्त जाल्या, वा खंयच्याय प्रकरणांत ताचो संबंद आशिल्ल्याची योग्य शंका अस्तित्वांत आसा, भारता भायर खंयच्याय सुवातेर केल्लें कृत्य, भारतांत केल्लें, जाल्यार तो गुन्यांव म्हणून दंडनीय जावंक शकता आनी जाचे खातीर तो प्रत्यार्पणा कडेन संबंदीत खंयच्या कायद्या खाला अटक करपाक वा भारताच्या ताब्यांत घेवंक पात्र आसता; वा

(एच) सुटका जाल्लो दोशी जो, कलम 356 च्या उप-कलम (5) खाला केल्ल्या खंयच्याय नियमाचें उल्लंघन करता; वा

(आय) जाचे अटके खातीर दुसऱ्या पुलिस अधिकाऱ्या कडल्यान लेखी वा तोंडी अशी मागणी प्राप्त जाल्या, पूण हे मागणेंत अटक करूंक जाय ती व्यक्ती आनी ज्या गुन्यांवा खातीर अटक करूंक जाय तो गुन्यांव वा हेर कारण निर्दिश्ट केलां आनी तातूंतल्यान दिसता की ज्या अधिकाऱ्यान मागणी जारी केल्या तो अधिकारी वॉरण्टा शिवाय ते व्यक्तीक कायदेशीर रितीन अटक करूंक शकता.

(2) कलम 42 चे तरतुदींक अधीन रावून, अदखल पात्र गुन्यांव खंयच्याय संबंदीत व्यक्तीक वा जाचे विरोधांत तक्रार केल्या वा विश्वासनीय माहिती प्राप्त जाल्या वा अशें संबंदीत आशिल्ल्याचो योग्य दुबाव अस्तित्वांत आसा अशे खंयचेय व्यक्तीक दंडाधिकाऱ्याच्या वॉरण्ट वा आदेशा शिवाय अटक करचे नात.”

24. उल्लेखीत तरतुदीची छाननी करतना न्यायालयान सकयल दिल्ले प्रमाणें निर्णय दिला.

24. उल्लेखीत तरतुदीची छाननी करतना न्यायालयान सकयल दिल्ल्या प्रमाणें निर्णय दिला.

“7.1 एकाद्र्या गुन्यांवाचो आरोप आशिल्ले व्यक्तीक सात वर्सां परस कमी कालावधीच्या बंदखणीची ख्यास्त जावंक शकता वा दंडा सयत वा दंडा शिवाय सात वर्सां मेरेन ख्यास्त वाडूंक शकता, अशे व्यक्तीक वयर उल्लेखीत केल्ले प्रमाणें शिक्षापात्र गुन्यांव केल्ल्याच्या समाधानाचेर पुलीस अधिकारी अटक करूंक शकना अशें वयर उल्लेखीत तरतुदींच्या वाचनांतल्यान दिसून येता. अटक करचे आदीं पुलीस अधिकाऱ्यान अशे व्यक्तीक फुडें कसलोच गुन्यांव करपा पासून आडावपा खातीर अशी अटक गरजेची आसा अश्या केशींनी अदीक समाधानी आसप खूब गरजेचें आसा; वा केशीच्या योग्य तपासा खातीर; वा आरोपीक गुन्यांवाचो पुरावो नश्ट करपा पासून आडावपा खातीर; वा अशा पुराव्या कडेन कसलीच छेडछाड करप; वा अशे व्यक्तीक साक्षीदाराक कसलेंच आमीश, धमकी वा वचन दिवपा पासून प्रतिबंदीत करप जाका लागून ताका न्यायालयाक वा पुलीस अधिकाऱ्याक अशीं तथ्यां उगड करपा पासून परावृत्त करप; वा जेन्ना मेरेन अशे आरोपीक अटक करिनात तेन्ना मेरेन ताची न्यायालयांत हजेरी आवश्यक आसतली तेन्ना

खात्री करूंक शकना. हे अशे निश्कर्श आसात, जांचेर एकाद्री व्यक्ती तथ्यांच्या आदारान पावंक शकता.

X X X X X

7.3 अटके आदीं पुलीस अधिकाऱ्यान स्वताक एक प्रस्न विचारूंक जाय, अटक किद्याक? ताची खऱ्यांनीच गरज आसा? जाका लागून खंयचो उद्देश सफळ जातलो? तातूंतल्यान खंयचो हेतू साद्य जातलो? हे प्रस्न सोडयल्या उपरांत आनी वयर नमूद केल्ल्या प्रमाणें एक वा हेर अटी पुराय जाले उपरांतच अटकेच्या अधिकाराचो वापर करप गरजेचें आसा. दंडाचे बाबतींत, अटक करचे आदीं पयलीं माहिती आनी पुराव्याच्या आदारान सदर गुन्यांव आरोपीनूच केला हो पुलीस अधिकाऱ्यांक विस्वास आसप गरजेचें आसा. हाचे शिवाय, कलम 41 फौ. प्र. सं. च्या कलम (1) च्या पोट-कलम (अ) ते (ई) वरवीं संकल्पित केल्ल्या एक वा अदीक हेतू खातीर अटक गरजेची आसा, अशें पुलीस अधिकाऱ्याक फुडें समाधान आसूंक जाय.

25. ताचे उपरांत सध्याच्या न्यायाधिशानी फौजदारी प्रक्रिया संहिता (दुरुस्ती) अधिनेम, 2008 (2009 चो 5) च्या कलम 6 वरवीं आसपावीत केल्ल्या कलम 41-ए चो संदर्भ दिला. उल्लेखित तरतूद सकयल दिल्ल्या प्रमाणें आसा:-

“41-अ पुलीस अधिकाऱ्या मुखार हाजीर रावपाची सुचना.- (1) कलम 41 च्या उप-कलम (1) चे तरतुदीं प्रमाणें एकाद्रे व्यक्तीक अटक करप गरजेचें नासल्यार सगळ्या केशींनी पुलीस अधिकारी, जे व्यक्ती विरुद्ध योग्य तक्रार केल्या वा विश्वासनीय माहिती प्राप्त जाल्या वा ताणें दखलपात्र गुन्यांव केला असो योग्य दुबाव आसा, अशे व्यक्तीक ताचे मुखार वा कळोवणेंत नमूद केल्ले हेर सुवातेर हाजीर रावपाचे निर्देश दिवपी कळोवणी जारी करतलो.

(2) अशी कळोवणी जरी खंयचेय व्यक्ती विरुद्ध जारी केल्ली आसल्यार, ते कळोवणीचे अटींची पुर्तताय करपाची जापसालदारकी ते व्यक्तीची आसतली.

(3) अशे व्यक्तीन कळोवणीचें पालन केल्यार आनी सदांच पालन करीत रावल्यार, अशे व्यक्तीक ते कळोवणींत नमूद केल्ल्या गुन्यांवा खातीर अटक करपाची गरज ना जो मेरेन पुलीस अधिकाऱ्यांच्या मतान ते व्यक्तीक कांय कारणां खातीर अटक करपाची गरज आसा अशें दिसल्यार.

(4) अशी व्यक्ती खंयच्याय वेळार कळोवणीच्या अटींचें पालन करूंक अपेशी थारल्यार वा स्वताची वळख सांगपाक तयार नासल्यार, पुलीस अधिकारी, ह्या संदर्भांत सक्षम न्यायालयान

पारीत केल्ल्या आदेशांच्या अधीन रावून, कळोवणींत नमूद केल्ल्या गुन्यांवा खातीर ताका अटक करूंक शकता.”

उल्लेखीत तरतुदीचें स्पश्टीकरण दितना असो निर्णय दिलो.

9.... कलम 41 (1) फौ. प्र. सं. खाला एकाद्रे व्यक्तीक अटक करप गरज नाशिल्ल्या सगळ्या केशींनी पुलीस अधिकाऱ्यान आरोपीक निर्दिश्ट सुवातेर आनी वेळार ताचे मुखार हाजीर रावपाचे निर्देश दिवपी कळोवणी जारी करप आवश्यक आसा हें वयर उल्लेखीत तरतूद स्पश्ट करता. कायद्यान अशा आरोपीक पुलीस अधिकाऱ्या मुखार हाजीर रावप बंधनकारक आसा आनी फुडें जर अशा आरोपीन कळोवणीच्या अटींचें पालन केलें जाल्यार ताका अटक करचे नात अशे आदेश दिल्यात, पूण पुलीस अधिकाऱ्यांच्या मतान आवश्यक आसा जाल्यार अटकेच्या कारणांची नोंद केल्या शिवाय अटक करूंक शकना. ह्या टप्प्यार लेगीत, कलम 41 फौ. प्र. सं. खाला गृहीत धरिल्ल्या अटकेच्या पूर्व अटींचें पालन करचें पडटलें आनी वयर उल्लेखीत नमूद केल्ल्या प्रमाणें दंडाधिकाऱ्याचे छाननीक तोंड दिवचें पडटलें.”

न्यायालयान फुडें म्हणलां:-

“10. पुलीस अधिकाऱ्याक दंडाधिकाऱ्याच्या आदेश आनी वॉरण्टा शिवाय आरोपीक अटक करूंक अधिकृत करपी कलम 41 फौ. प्र. सं. चे तरतुदींची सक्तीन अंमलबजावणी केली जाल्यार, पुलीस अधिकाऱ्यांनी हेतू परस्पर वा अनिच्छेन केल्ली चूक फाटीं घेतले आनी अटकपूर्व जामीन मंजूर करपाक न्यायालयांत येवपी केशींची संख्या लक्षणीय रितीन कमी जातली अशें आमचें मत आसा. कलम 41 फौ. प्र. सं. त आसपावीत आशिल्ल्या सगळ्या वा चडशीं कारणां अटक करपा खातीर केस डायरींत यांत्रिकी रितीन पुनरुत्पादीत करपाची जी प्रथा आसा ती परावृत्त आनी बंद करची हाचेर आमी भर दिवंक सोदता.”

हे केशींत जारी केल्ले निर्देश नोंद घेवपा सारके आसात:-

“11. पुलीस अधिकाऱ्यान आरोपीक कारण नासतना अटक करूंक जायना आनी दंडाधिकाऱ्यान ही अटक सहज रितीन आनी यांत्रिक रितीन अधिकृत करूंक जायना हाची खात्री करप हो ह्या निकालाचो यत्न आसा. आमी वयर जें निरिक्षण केलां ताची खात्री करपा खातीर, आमी सकयल दिशानिर्देश दितात:

11.1 भारतीय दंड संहितेच्या कलम 498- ए खाला गुन्यांव दाखल जाल्या उपरांत कसल्याच विचारा बगर अटक करिनासतना कलम 41 फौ. प्र. सं. प्रमाणें वयर उल्लेखीत नमूद केल्ल्या

निकशां प्रमाणें अटकेचे गरजे विशीं ताचें समाधान करपाच्यो सुचोवण्यो सगळ्या राज्य सरकारांनी आपल्या पुलीस अधिकाऱ्यांक दिवच्यो.

11.2. सगळ्या पुलीस अधिकाऱ्यांक कलम 41 (1) (बी) (iii) खाला निर्दिश्ट उप-कलम आशिल्ली तपासणी वळेरी पुरवण करतले.

11.3. फुडले स्थानबद्धते खातीर दंडाधिकाऱ्या मुखार आरोपीक धाडटना/हाजीर करतना पुलीस अधिकाऱ्यान योग्य रितीन भरिल्ली तपासणी वळेरी धाडची आनी अटके खातीर आवश्यक आशिल्लीं कारणां आनी साहित्य सादर करचें.

11.4. आरोपीचें स्थानबद्धते खातीर अधिकृत करतना दंडाधिकाऱ्यान पुलीस अधिकाऱ्यान सादर केल्ल्या अहवालाच्या वयर उल्लेखीत अटीं प्रमाणें अभ्यास करचो आनी ताच्या समाधानाची नोंद केल्या उपरांतच दंडाधिकारी स्थानबद्धतेक अधिकृत करतलो.

11.5. एकाद्र्या आरोपीक अटक ना करपाचो निर्णय, खटलो दाखल केल्ल्याचे तारखे पासून दोन सप्तकांच्या भितर जिल्ल्याच्या पुलीस अधिकाऱ्यांनी दिल्ल्या प्रतीं सयत न्यायदंडाधिकाऱ्या कडेन धाडचो, जाचेर लिखीत स्वरुपांत करप नमूद करून दिवंक शकतात.

11.6. कलम 41 फौ. प्र. सं. संदर्भांत हाजीर रावपाची कळोवणी खटलो दाखल जाल्ल्याचे तारखे पासून दोन सप्तकां भितर आरोपीक दिवंक जाय, जी जिल्लो पुलीस अधिकाऱ्यां वरवीं लेखी स्वरुपांत कारणां नमूद करून दिवंक शकतात;

11.7. वयर उल्लेखीत निर्देशांचें पालन करूंक अपेशी थारल्यार संबंदीत पुलीस अधिकाऱ्यांक विभागीय कारवाये खातीर जापसालदार धरपा अतिरिक्त, प्रादेशीक अधिकार क्षेत्र आशिल्ल्या उच्च न्यायालया मुखार केल्ल्या अवमाना खातीर लेगीत ते दंडाक पात्र आसतले.

11.8. संबंदीत न्यायदंडाधिकाऱ्यान वयर उल्लेखीत कारणांची नोंद करिनासतना स्थानबद्धतेक अधिकृत करपा विशीं योग्य त्या उच्च न्यायालया कडल्यान विभागीय कार्यवाही खातीर पात्र आसतले.

26. वयर नमूद केल्लो निर्णय, जो समजुपा योग्य आसा, तो विधीमंडळाचे तरतुदी प्रमाणें आसा. न्यायालयान प्राधिकाऱ्यांक जारी केल्ले निर्देश हे न्यायालयाचे संविधानीक अधिकारांचे योग्य अंमलबजावणी खातीर विधानीक स्मरणपत्र दिवपाच्या स्वरुपाचे आसात आनी ते तांकां जाय तें करूंक शकतात हे कल्पनेचो विचार करून तांणी सम्राटा वरी वागूंक जायना. ह्या

संदर्भात, आमी जोगिंदर कुमार – विरुद्ध- यू.पू. राज्य आनी हेर⁶ केशींतल्या उताऱ्याच्या फायद्या खातीर संदर्भ घेवंक शकतात.

“20..... एकाद्रे व्यक्तीक फकत ताचेर केल्ल्या गुन्यांवाच्या आरोपा वयल्यान नियमीत पद्धतीन अटक करूंक शकना. नागरिकांच्या घटनात्मक हक्कांच्या संरक्षणाच्या हिता खातीर आनी घडये तांच्या स्वताच्या हिता खातीर, तक्रारीची वास्तवीकता आनी प्रामाणीकता आनी त्या व्यक्तींच्या वांटेकारा विशीं योग्य विश्वास आनी अटक करपाची गरज ह्या दोनूय विशीं कांय चवकशी उपरांत योग्य समाधान मेळ मेरेन अटक करची न्हय, हें पुलीस अधिकाऱ्या खातीर शाणपणाचें थारतलें. एकाद्रे व्यक्तीक ताचें स्वातंत्र्य न्हयकारप ही एक गंभीर गजाल. पुलीस आयोगाच्यो शिफारशी फकत वैयक्तीक स्वातंत्र्य आनी स्वातंत्र्याच्या मुलभूत अधिकाराचे घटनात्मक सहसंबंद प्रतिबिंबित करता. फकत गुन्यांवांत वांटेकार आशिल्ल्याच्या दुबावा वयल्यान एकाद्रे व्यक्तीक अटक करूंक शकनात. अटक करपी अधिकाऱ्याच्या मतान अशा प्रकाराची अटक आवश्यक आनी योग्य आसा अशें योग्य समर्थन आसूंक जाय. घृणास्पद गुन्यांव सोडून, एकाद्र्या पुलीस अधिकाऱ्यान एकाद्रे व्यक्तीक पुलीस स्टेशनाचेर हाजीर रावपाचो आनी परवानगी शिवाय स्टेशन सोडूंक जायना अश्यो सुचोवण्यो दिल्यार अटक टाळूंक जाय.”

27. परत, न्यायालयान, जोगिंदर कुमार (वयर उल्लेखीत), केशींतले अटके पयलीं आनी अटके उपरांत मानव अधिकाराच्या तक्रारी विशीं आपलो हुस्को व्यक्त करतना अशें निरिक्षण नोंद केलें-

“ 9. हे दिशेन वास्तववादी दृष्टीकोण स्विकारूंक जाय. अटकेचो कायदो म्हणल्यार वैयक्तीक हक्क, स्वातंत्र्य आनी विशेशाधिकार आनी दुसरी कडेन वैयक्तीक कर्तव्यां आनी बंधनां आनी जापसालदरकी हांचो समतोल राखप; एकटे व्यक्तीचें आनी एकत्रीतपणान व्यक्तींचे हक्क, स्वातंत्र्य आनी विशेशाधिकार हांचें वजन आनी समतोल सादप; किदें जाय आनी खंय म्हत्व आनी भर दिवंक जाय हाचो फकत निर्णय घेवप; गुन्यांवकार वा समाज, कायद्याचें उल्लंघन करपी वा कायद्याचें पालन करपी कोण? हें पयलीं थारावप....”

28. डी. के. बसू – विरुद्ध – पश्चीम बंगाल राज्य⁷ हातूंत न्यायालयान अधिकारांचो संदर्भ घेतल्या उपरांत जोगिंदर कुमार (वयर उल्लेखीत), निलाबती बेहेरा – विरुद्ध – ओरिसा राज्य

आनी हेर⁸ हातूंत न्यायालयान कांय मार्गदर्शक तत्वां घातल्यांत आनी ती परत सादर करप आमकां योग्य दिसता.

(1) अटक केल्ले व्यक्तीची अटक आनी चवकशी करपी पुलीस कर्मचाऱ्यांनी तांच्या पदनामां सयत अचूक, दृश्यमान आनी स्पश्ट वळख आनी हुद्द्या सयत नांवांचो बिल्लो लावंक जाय. अटक केल्ले व्यक्तीची चवकशी हाताळपी अशा सगळ्या पुलीस कर्मचाऱ्यांचे तपशील रजिस्ट्रांत नोंद करप गरजेचें आसा.

(2) अटक केल्ले व्यक्तीच्या अटकेची कारवाय करपी पुलीस अधिकाऱ्यान अटकेच्या वेळार अटकेचो मॅमो तयार करचो आनी असो मॅमो कमीत कमी एका साक्षीदारान अभिप्रमाणीत केल्लो आसूंक जाय, जो एकतर अटक केल्ले व्यक्तीच्या कुटुंबांतलो वांगडी आसचो वा ज्या वाठारांतल्यान अटक केली त्या वाठारांतली प्रतिश्टीत व्यक्ती आसची. ताचेर अटक केल्ल्या व्यक्तीन प्रतिहस्ताक्षरीत केल्लो आसूंक जाय आनी अटकेचो वेळ आनी तारीख लेगीत आसूंक जाय.

(3) जे व्यक्तीक अटक केल्या वा ताब्यांत घेतल्या वा पुलीस स्टेशनाचेर वा चवकशी केंद्रांत वा हेर कोठडींत दवरल्या, ते व्यक्तीक एक इश्ट वा सोयरो वा ताचे वळखीचो वा ताचो बरो मागपी आसा अशे व्यक्तीक शक्य तितल्या बेगीन, ताका अटक केल्या आनी विशेश सुवातेर ताब्यांत घेतल्या अशी माहिती शक्य तितले बेगीन कळोवपाचो अधिकार आसतलो, जरी तो अटकेचो मॅमो अभिप्रमाणीत करपी व्यक्तीचो इश्ट वा सोयरो नासलो तर.

(4) अटके उपरांत 8 ते 12 वरांच्या कालावधींत जिल्ल्यांतली विधी सेवा समिती आनी संबंदीत भागांतल्या पुलीस स्थानकाच्या माध्यमांतल्यान पुलिसांनी अटक केल्ले व्यक्तीचो लागींचो इश्ट (वादमित्र) वा सोयरो जे जिल्ल्या भायर वा शारा भायर रावतात तांकां ताची अटक करपाचो वेळ, सुवात आनी कोठडीची माहिती तार संदेशा वरवीं दिवंक जाय.

(5) अटक केल्ले व्यक्तीक अटक जाले उपरांत वा ताब्यांत घेतल्या उपरांत रोखडीच ताचे अटकेची वा नदरकैदेची माहिती कोणाक तरी दिवं येता, अश्या ह्या अधिकाराची जाणीव करून दिवंक जाय.

(6) अटक केल्ले व्यक्तीचे अटके विशीं स्थानबद्धतेच्या सुवातेच्या रजिस्ट्रांत नोंद करप गरजेचें आसा, जातूंत अटकेची माहिती दिवपी व्यक्तीच्या लागींच्या इश्टाचें (वादमित्राचें) नांव आनी अटक केल्ली व्यक्ती जाच्या ताब्यांत आसा त्या पुलीस अधिकाऱ्यांचीं नांवां आनी तपशील लेगीत उगड करूंक जाय.

(7) अटक केल्ले व्यक्तीन, जंय तो विनंती करता, ताचे अटकेच्या वेळार ताची तपासणी करूंक जाय आनी ताच्या/तिच्या शरिराचेर व्हड वा किरकोळ जखमो आसल्यार तेदे वेळार नोंद करूंक जाय. “तपासणी मॅमो” चेर जाका अटक केल्या ताची आनी अटक करपी पुलीस अधिकारी ह्या दोगांयची सय आसप गरजेची आसा आनी ताची प्रत अटक केल्ले व्यक्तीक दिवप आवश्यक आसा.

(8) अटक केल्ले व्यक्तीची कोठडींत आसतना दर 48 वरांनी संबंदीत राज्य वा केंद्र शासीत प्रदेशाच्या भलायकी सेवा संचालकान नियुक्त केल्ल्या मान्यताय प्राप्त दोतोरांच्या नामिकेंतल्या प्रशिक्षित दोतोरां कडल्यान वैजकी तपासणी करूंक जाय. भलायकी सेवा संचालकान सगळे तालुके आनी जिल्ल्यां खातीर अशी समिती तयार करची.

(9) वयर नमूद केल्ल्या अटकेच्या मॅमो सयत सगळ्या कागदपत्रांच्यो प्रती, त्या क्षेत्रांतल्या दंडाधिकाऱ्या कडेन ताचे नोंदी खातीर धाडूंक जाय.

(10) अटक केल्ले व्यक्तीक चवकशी मजगतीं ताच्या वकिलाक मेळपाची परवानगी दिवची, पूण पुराय चवकशी मजगतीं न्हय.

(11) सगळ्या जिल्लो आनी राज्य मुख्य कार्यालयांत एक पुलीस नियंत्रण कक्ष उपलब्ध करून दिवचो, जंय अटक करपी अधिकाऱ्यान अटके विशीं आनी अटकेतले व्यक्तीचे कोठडीची माहिती अटक केल्ल्याच्या 12 वरां भितर कळोवची आनी पुलीस नियंत्रण कक्षांत सुचना दर्शनीय फलकाचेर प्रदर्शित करची.

29. ललिता कुमारी – विरुद्ध – उत्तर प्रदेश सरकार आनी हेर¹⁰ हातूंत फौ. प्र. सं. च्या वेग-वेगळ्या तरतुदींचो संदर्भ दितना प्राथमीक चवकशी करपाच्या मुद्द्या कडेन लक्ष ओडलां. शेवटाक, प्राथमीक चवकशीची व्याप्ती प्राप्त जाल्ले माहितीचें सत वा पडताळणी करप नासून प्राप्त माहिती खंयच्याय दखलपात्र गुन्यांवाचो खुलासो करता काय ना, फकत हें सोदपा खातीर आसा अशें न्यायालयान मत व्यक्त केलां आनी फुडें अशें म्हणलां-

“120.6 खंयच्याय प्रकाराची आनी खंयच्याय प्रकरणांनी प्राथमीक चवकशी करपाची हें दरेके केशीचे वस्तुस्थितीचेर आनी परिस्थितीचेर अवलंबून आसता. ज्या प्रकरणांनी प्राथमीक चवकशी करूंक शकता तांची श्रेणी सकयल दिल्ल्या प्रमाणें आसा:

(अ) विवाहीक वाद / कुटुंबीक वाद

(आ) वेवसायीक गुन्यांव

- (इ) वैजकी निश्काळजीपणाच्यो केशी
- (ई) भ्रश्टाचाराच्यो केशी
- (उ) ज्या केशींनी फौजदारी खटलो सुरू करूंक असामान्य कळाव / ह्यगय जाता, देखीक, कळाव जावपाचें कारण समाधानकारक रितीन स्पश्ट केल्या शिवाय केशीचो अहवाल दिवंक 3 म्हयन्यां परस अदीक कळाव.
- वयर नमूद केल्ल्यो फकत देखी आसात आनी प्राथमीक चवकशीची हमी दिवंक शकता अश्यो सगळ्यो अटी पुराय नात.

30. विवाहीक / कुटुंबीक वादांनी प्राथमीक चवकशी करूंक शकता अशें घटनापिठान सुचयलां हें वयल्या गजाली वयल्यान स्पश्ट जाता.

31. राजेश शर्मा (वयर उल्लेखीत) त, न्यायालयान अर्नेश कुमार (वयर उल्लेखीत) आनी ललिता कुमारी (वयर उल्लेखीत) ह्या प्रकरणांतल्या हुकुमांचो संदर्भ दिल्लो आनी अशें निरिक्षण नोंद केलां:-

“16. ह्या न्यायालयाचें कार्य कायदे करप न्हय तर फकत कायद्याचो अर्थ लावप हें आसा. अशें करतना नेम निश्चीत करप केन्ना केन्ना अपरिहार्य आसता हातूंत दुबाव ना¹¹. न्याय्य आनी उचीत प्रक्रिया जिणेच्या मुलभूत आदाराचो भाग आशिल्ल्यान¹², दंडात्मक तरतुदी प्रमाणें अर्थ लावप गरजेचें आसा जाका लागून ताचें कार्य अन्यायकारक वा अवास्तव नासतलें. कार्यवाही सुरू दवरप हें दडपशाय आशिल्ल्याचें दिसून आयल्यार खासगी स्वरुपाची अदखलपात्र केसूय रद्दबातल करपाचो न्यायालयाक आनुशंगीक अधिकार आसा¹³. कायदेशीर खटलो दामून दवरप हें भौशीक धोरणाच्या विरुद्ध आसा, जरी खासगी स्वरुपाच्या गुन्यांवांतली कार्यवाही दडपशाय आशिल्ल्याचें दिसल्यार, रद्दबातल करपाचो अधिकार वापरतात.

17. आमी ह्या प्रकरणाचे फाटभुंयेचो विचार केला आनी 30 ऑगस्ट 2012 दिसा कायदो आयोगाचो 243 अहवाल, याचिकां वयलो राज्यसभा समितीचो 140 वो अहवाल (सप्टेंबर 2011) आनी ह्या न्यायालयाचे पयलींचे निर्णय लेगीत विचारांत घेतल्यात. कायद्यांत खंयच्या उद्देशा खातीर तरतूद केल्ली हाची आमकां जाणविकाय आसा. त्याच वेळार, निश्पापांच्या मानवाधिकारांचें उल्लंघन कडेक दवरूंक शकना. ह्या न्यायालयान अनावश्यक अटक वा असंवेदनशील तपासा विरुद्ध कांय सुरक्षा उपायां कडेन लक्ष ओडलां. तरीय ही समस्या व्हडा प्रमाणांत कायम आसा.

18. हे परिस्थिचेर उपाय म्हणून, तपास अधिकारी आनी संबंदीत न्याय चवकशी न्यायालयांक संवेदनशील करप ते भायर, न्याय प्रशासनाचे मजती खातीर नागरी समाजाचो वांटो हें एक पावल आसूंक शकता, अशें आमचें मत आसा. पक्षांक फकत त्या उद्देशा खातीर उच्च न्यायालयांत वचचे परस, जंय खरो उपाय सांपडला आसतलो थंय कार्यवाही बंद करप हाची खात्री लेगीत आवश्यक आसा.”

32. अशें सांगल्या उपरांत, निर्देश जारी केल्यात जे आमी वयल्या परिच्छेद 15 त मांडल्यात.

33. वयल्या परिच्छेदांचें अवलोकन केल्यार, आमकां अशें दिसून आयलें, न्यायालयान न्याय्य प्रक्रिया आनी तरतुदीचे कार्यक्षमतेचो आदार घेतला जाका लागून अंमलबजावणींत कसलोच अन्याय आनी अवास्तवपण जावचें ना आनी उल्लेखीत हेतू खातीर तांणी अर्थ लावपाच्या मार्गाचो अवलंब केला. मुख्य मुद्दो हो आसा की राजेश शर्मा (वयर उल्लेखीत) त प्रकरणांतलें न्यायालय, अर्थ लावपाचें पद्धती वरवीं, अशें निर्देश जारी करूंक शकता आसले. निर्देशांचो अभ्यास केल्यार आमकां दिसून आयलें, न्यायालयान जिल्लो विधी सेवा समिती वरवीं कुटुंब कल्याण समित्यो स्थापन करपाचे आदेश दिल्यात आनी समित्यांची कर्तव्यां विहित केल्यांत. आमकां दिसून आयिल्ले प्रमाणें, समित्यांच्या कर्तव्यांची शिफारस आनी ताचे खातीर फुडली कारवाय, संहिते भायली आसा आनी ती संहितेच्या खंयचेय तरतुदींतल्यान प्रत्यक्षांत येना. तरतुदीचें कार्य न्याय्य, योग्य आनी उचीत आसप गरजेचें आसा हें नाकारूं येना. विधीमंडळान आपले विवेकबुद्दीन भा. दं. सं. कलम 498 – ए खाला हो गुन्यांव दखलपात्र आनी आजामीनपात्र केला. चूक तपास संस्थेची आसा जी केन्ना केन्ना मनाचो वापर करिनासतना कार्यवाहींत उडी मारता. अर्नेश कुमार (वयर उल्लेखीत) त जारी केल्ले निर्देश कलम 41 फौ. प्र. सं. आनी कलम 41-ए फौ. प्र. सं. तले तरतुदीं कडेन सुसंगत आसा. त्याच प्रमाणें, जोगिंदर कुमार (वयर उल्लेखीत) आनी डी. के. बसू (वयर उल्लेखीत) त नमूद केल्लीं मार्गदर्शक तत्वां हीं संहितेचे चौकटींत आसात आनी तपास संस्थेच्या श्रेणीबद्ध प्रणालींत अधिकाऱ्यांक देखरेखीचे अधिकार आसात. तपास संस्थेन सत्तेचो दुरुपेग करूंक जायना आनी लोकांक तांच्या मनाक मारता ते प्रमाणें आनी कल्पनेन अटक करूंक जायना, हो हाचे फाटलो उद्देश आसा.

34. राजेश शर्मा (वयर उल्लेखीत) त, तिसरे संस्थेचो आसपाव आसा जाचो संहिते कडेन कसलोच संबंद ना आनी ताचे शिवाय, समित्यांक अहवाल सुचोवपाचे अधिकार दिल्यात जे अयशस्वी जाल्यार अटक करूंक शकना. खटल्याची नोंद केल्या उपरांत ताचेर उपाय काडपाचे निर्देश ही कायद्याची योग्य अभिव्यक्ती न्हय. दंडनीय नाशिल्ली फौजदारी कारवाय उच्च न्यायालया वरवीं कलम 482 फौ. प्र. सं. खाला रद्द करूंक शकता. जेन्ना उपाय मेळटा, तेन्ना

दोनूय पक्ष कलम 482 फौ. प्र. सं. खाला याचिका दाखल करूंक शकतात आनी याचिकेचो प्रामाणीक विचार करून उच्च न्यायालय ती रद्दबातल करूंक शकता. हो अधिकार उच्च न्यायालया कडेन आसा. ह्या संदर्भांत, आमी जियान सिंग (वयर उल्लेखीत) केशींतल्या तीन न्यायाधिकाऱ्यांच्या खंडपिठान दिल्ल्या न्यायनिवाड्याचो परिच्छेद मांडूंक शकता. ह्या उल्लेखीत केशींत अशें म्हणलाः-

“61. अंतर्निहित अधिकार हो खंयच्याय विधानीक मर्यादे शिवाय व्यापक आसा, पूण ताचो वापर अशा अधिकारांत अंतर्भूत केल्ल्या मार्गदर्शक तत्वां प्रमाणें करूंक जाय म्हणल्यार....

(1) न्यायाचें उद्दिष्ट साध्य करप वा (2) खंयच्याय न्यायालयाचे प्रक्रियेचो दुरुपेग आडावप. जंय गुन्यांवकारी आनी पिडितेन तांचे विवाद मिटयल्यात अशा खंयच्या प्रकरणांनी फौजदारी कार्यवाही वा तक्रार वा एफ. आय. आर. रद्द करपाचो अधिकार वापरूंक शकता ते दरेके केशींतलीं तथ्यां आनी परिस्थितीचेर अवलंबून आसतलो आनी ताची कसलीच श्रेणी निर्धारित करचे नात. तशेंच, अशा अधिकाराचो वापर करचे पयलीं, उच्च न्यायालयान गुन्यांवाचें स्वरूप आनी गांभिर्या कडेन योग्य लक्ष दिवंक जाय. मानसीक वृत्तीचें घृणास्पद आनी गंभीर गुन्यांव वा खून, बलात्कार, चोरी हाचे सारकेल्ले आनी हेर गंभीर गुन्यांव जरी पिडीत वा पिडितेच्या घरच्यांनी आनी गुन्यांवकारान तंटो मिटयल्लो आसलो तरीय तांचो योग्य प्रकारान अंत करूंक शकना. अशे गुन्यांव खासगी स्वरुपाचे नासतात आनी तांचो समाजाचेर गंभीर परिणाम जाता. त्याच प्रमाणें, भ्रश्टाचार प्रतिबंधक अधिनेम वा त्या पदाचेर काम करतना सरकारी कर्मचाऱ्यांनी केल्ल्या गुन्यांवा सारकेल्ल्या गुन्यांवाच्या संदर्भांत पिडीत आनी गुन्यांवकार हांचे मदलीं कसलीच तडजोड अशा गुन्यांवां कडेन संबंदीत फौजदारी दावे रद्द करपा खातीर खंयच्याच आदारा खातीर तरतूद करूंक शकना. पूण, खास करून वेवसायीक, अर्थीक, वेपारी, दिवाणी, भागीदारी वा कुटुंबीक तंटो जंय चूक मुळांत खासगी वा वैयक्तीक स्वरुपाची आसता आनी पक्षकारांनी तांचो पुराय तंटो मिटयला अशे वेव्हार वा हुंडो हेरां पासून उद्भवपी गुन्यांव, रद्द करपाच्या उद्देशान व्हडा प्रमाणांत आनी मुखेलपणान दिवाणी स्वरुपाचे फौजदारी खटले वेगळ्या पांयाचेर उबे रावतात. हे श्रेणींतल्या केशींनी, उच्च न्यायालय फौजदारी दावे रद्दबातल करूंक शकता, जरी ताच्या मतान, गुन्यांवकार आनी पिडीत हांचे भितरले तडजोडीक लागून, दोशसिद्धीची शक्यताय कमी आनी धुसर आसली आनी फौजदारी खटलो सुरु उरल्यार आरोपीचेर व्हड अत्याचार आनी पक्षपात जातलो आनी पिडिते कडेन पुराय तडजोड करूनय फौजदारी खटलो रद्द करूंक ना जाल्यार ताचेर पराकोटीचो अन्याय जातलो.

35. जरी राजेश शर्मा (वयर उल्लेखीत), जियान सिंग च्या (वयर उल्लेखीत) केशीची दखल घेतली आसली तरी ती वेगळे पद्धतीन लागू केल्ल्याचें दिसता. हे निर्देश स्पश्टीकरण प्रक्रिये वरवीं जारी करूंक शकतात काय, हो मुख्य मुद्दो आसा. ह्या न्यायालयान मुलभूत पुर्तताये खातीर कायद्याचे अनुपस्थितींत अशा कांय प्रकरणांनी निर्देश दिल्यात जशे, लक्ष्मी कांत पांडे –

विरुद्ध- युनियन ऑफ इण्डिया¹⁴, विशाखा आनी हेर – विरुद्ध –राजस्थान राज्य आनी हेर¹⁵ आनी कॉमन कॉज (एक नोंदणीकृत संस्था) – विरुद्ध- युनियन ऑफ इण्डिया आनी हेर¹⁶.

तथ्यात्मक वस्तुस्थिती संबंदीचो साचो प्राप्त करतना, ह्या क्षेत्रांत विधानीक तरतुदी आनी निर्णय आसात आनी म्हणून समितीचे स्थापने कडेन संबंदीत निर्देश आनी ते समितीक अधिकार दिवप चुकीचें आसा. तशेंच, रॅड कॉर्नर नोटीस, केशींचें एकत्रीकरण आनी वादग्रस्त हुंड्याच्या वस्तूंची वसुली स्वताच जामीन न्हयकारपाचें एक कारण आसूंक शकना अशें गृहीत धरप ह्या संबंदीचे निर्देश वेगळ्या आदाराचेर उबे रावतले. ते संरक्षणात्मक स्वरुपाचे आसतात आनी संहिते कडेन विसंगत नोंद करिनात. जेन्ना जामिना खातीरच्या अर्जाची दखल घेतात, तेन्ना योग्य अटी लादच्यो लागतात पूण वादग्रस्त हुंड्याच्या वस्तूंची वसुली हो भा. दं. सं. कलम 498-ए खाला जामीन मंजूर करपा खातीरचो अर्ज नाकारतना स्वता एक आदार आसूंक शकना. त्या टप्प्यार ताचो विचार करूंक शकनात. ताका लागून, निर्देश क्र. 19 (iv) आनी (v) क्रमांकाच्या निर्देशांत कांयच चुकीचें दिसून येना. निर्देश क्र. 19 (iv) आनी (vii) च्या संदर्भांत, ज्या टप्प्यार सूट मागतात ताचे प्रमाणें एकतर 205 फौ. प्र. सं. वा कलम 317 खाला अर्ज दाखल करचो पडटा.

36. आमी हाचे पयलीं सांगला, राजेश शर्मा (वयर उल्लेखीत) च जारी केल्ले कांय निर्देश विधीमंडळाच्या क्षेत्रांत प्रवेश करपाची क्षमताय आसा. सुरेश सेठ - विरुद्ध – आयुक्त, इंदौर म्हानगरपालिका आनी हेर¹⁷ केशींतल्या त्रिसदस्यीय न्यायाधिकांच्या खंडपिठान असो निर्णय दिला.

“5.....आमच्या मतान, हो लोकप्रतिनिधीन निर्णय घेवपाचो धोरणात्मक विशय आसा आनी न्यायालया हाचे विशीं खंयचेच निर्णय दिवंक शकनात. हाचे शिवाय हें न्यायालय खंयच्याय विशिश्ट प्रकाराचें अधिनेमीकरण करपा खातीर विधीमंडळाक कसलेच निर्देश दिवंक शकनात. आपले घटनात्मक योजने खाला संसद आनी विधानसभा कायदे करपाच्या सार्वभौम अधिकाराचो वापर करतात आनी खंयचीय भायली शक्ती वा प्राधिकरण विशिश्ट कायदो अधिनेमीकरणा खातीर निर्देश जारी करूंक शकना. सर्वोच्च न्यायालय कर्मचारी संघटना -विरुद्ध

– युनियन ऑफ इण्डिया¹⁸ (एस.सी.सी. परिच्छेद 51) च अशें म्हणलां की खंयचेंय न्यायालय एकाद्र्या विशिश्ट कायद्याची अंमलबजावणी करपा खातीर विधीमंडळाक निर्देश दिवंक शकना. त्याच प्रमाणें, जेन्ना कार्यकारी अधिकारी विधीमंडळाच्या प्रत्यायोजीत अधिकारा प्रमाणें अधिनस्थ कायद्याच्या माध्यमांतल्यान विधीमंडळाच्या अधिकाराचो वापर करता, तेन्ना अशा प्रत्यायोजीत कार्यकारी प्राधिकारिणीक अशा कायद्याचें अधिनेमीकरण करूंक सांगूंक शकना जो ताका प्रत्यायोजीत विधीमंडळ प्राधिकरणाच्या खाला अधिकार दिला.....”

37. आनी त्रिसदस्यीय न्यायाधिशांच्या खंडपिठान जनगणना आयुक्त आनी हेर -विरुद्ध- व्ही.र. कृष्णमूर्ती¹⁹ हातूंत एन. डी. जयाल आनी हेर –विरुद्ध- युनियन ऑफ इण्डिया आनी²⁰, रुस्तम कावासजी कूपर –विरुद्ध- युनियन ऑफ इण्डिया²¹, प्रिमियम ग्रॅनाइट्स आनी हेर - विरुद्ध- त. ना. राज्य आनी हेर²², एम. पी. ऑयल एक्सट्रॅक्शन आनी हेर -विरुद्ध- मध्य प्रदेश राज्य²³, मध्य प्रदेश राज्य -विरुद्ध- नर्मदा बचाओ आंदोलन आनी हेर²⁴ आनी पंजाब राज्य आनी हेर - विरुद्ध- राम लुभाया बग्गा आनी हेर²⁵ हाचो संदर्भ घेतल्या उपरांत अशें मत व्यक्त केलाः-

“33. कायद्याच्या वयले घोशणे वयल्यान, हे दिसाच्या प्रकाशा प्रमाणें स्पश्ट जाता की एकाद्रे विशिश्ट भौशीक धोरण शाणपणाचें आनी स्विकार्य आसा कांय ना वा अदीक बरें धोरण विकसीत करूंक शकता कांय ना हाची चवकशी करप न्यायालयाच्या कार्यक्षेत्रांत ना. न्यायालय फकत तेन्नाच हस्तक्षेप करूंक शकता जेन्ना तयार केल्लें धोरण पुराय रितीन लहरी आसतलें वा कारणा वरवीं सुचीत करी नात वा पुराय रितीन अनियंत्रित आसतलें आनी संविधानाच्या अनुच्छेद 14 च्या मुलभूत गरजेचो भंग करपी आसचें ना. बऱ्याच वेळा म्हणल्या प्रमाणें, कांय गजालींनी मतां आनी मतां वरवीं आसूंक शकतात पूण न्यायालयान एकाद्र्या मताचेर अपील अधिकारी म्हणून बसप अपेक्षीत ना.”

38. वयर उल्लेखीत विश्लेशणांत, कुटुंब कल्याण समिती संबंदीत निर्देश आनी जिल्लो विधी सेवा प्राधिकरण तिची केल्ली रचणूक जाहीर करतना आनी समितीक दिल्लो अधिकार अमान्य आसा. ताका लागून तपास अधिकाऱ्यांनी सावधगिरी बाळगूची आनी जोगिंदर कुमार (वयर उल्लेखीत) डी. के. बसू (वयर उल्लेखीत), ललिता कुमारी (वयर उल्लेखीत) आनी अर्नेश कुमार (वयर उल्लेखीत) हातूंत नमूद केल्ल्या तत्वां प्रमाणें मार्गदर्शन करचें, अशें निर्देश दिवप आमकां योग्य दिसता. भा.दं.स. कलम 498-ए खाला गुन्यांवाच्या प्रकरणांच्या तपासाची जापसालदारकी आशिल्ल्या तपास अधिकाऱ्यांक अटके कडेन संबंदीत ह्या न्यायालयान नमूद

केल्ल्या तत्वां विशीं कठोर प्रशिक्षण दिवंक जाय हाची खात्री करपा खातीर दरेकी राज्याच्या पुलीस म्हासंचालकांक निर्देश दिवप लेगीत योग्य थारतलें.

39. वयलो पूर्वपक्ष लक्षांत घेतल्यार, परिच्छेद 19(i) हातूंत आसपावीत आशिल्ले निर्देश पुराय रितीन विधानीक चौकटी कडेन सुसंगत नात आनी परिच्छेद 19 (ii) हातूंत जारी केल्ले निर्देश हांगा वयर दिल्ल्या निर्देशां वांगडाच वाच्ये.

40. जरी उपाय काडला आसत तर फौजदारी प्रक्रिया संहितेच्या कलम 482 खाला संबंदीत पक्ष उच्च न्यायालयांत वचूंक शकतात आनी जियान सिंग (वयर उल्लेखीत) हातूंत नमूद केल्लो कायदो लक्षांत घेवन उच्च न्यायालय तें निकालांत काडटलें अशा प्रमाणांत निर्देश क्र.19 (iii) हातूंत सुदारणां केल्या.

41. जंय निर्देश क्र. 19(iv), 19(v), आनी 19 (vi) आनी 19 (vii) हाचे विशीं संबंदीत आसा, थंय आमी परिच्छेद 35 हातूंत जें सांगलां ताचे प्रमाणें नियंत्रीत करतले.

42. राजेश शर्मा (वयर उल्लेखीत) हातूंत जारी केल्ल्या निर्देशांनी वयर उल्लेखीत बदलां सयत रीट याचिका आनी फौजदारी अपील निकालांत काडटात. खर्चा बाबतींत कसलोच आदेश दिवचे नात.

.....भारताचे मुख्य न्यायमुर्ती
(दीपक मिश्रा)

.....न्यायधीश.
(ए. एम. खानविलकर)

.....न्यायाधीश.
(डॉ.डी.वाय.चंद्रचूड)

नवी दिल्ली

14 सप्टेंबर 2018.

न्यायनिर्णयाची वळेरी

- 1) (2005) 6 एस.सी.सी. 281: ए.आय.आर. एस.सी.सी 3100
- 2) (2003) 4 एस.सी.सी. 675: ए.आय.आर. एस.सी.सी 1386
- 3) (1989) 2 एस.सी.सी. 612
- 4) ए.आय.आर. 2017 एस.सी. 3869: 2017 (8) एस.सी.एल.ई 313
- 5) (2014) 8 एस.सी.सी. 273
- 6) (1994) 4 एस.सी.सी. 260
- 7) (1997) 1 एस.सी.सी. 416
- 8) (1993) 2 एस.सी.सी. 746
- 9) (1995) 4 एस.सी.सी. 262
- 10) (2004) 2 एस.सी.सी. 1
- 11) सहारा इण्डिया रिअल इस्टेट कॉर्पोरेशन लिमिटेड - विरुद्ध- सॅक्युरिटीस एण्ड एक्सचेंज बोर्ड ऑफ इंडिया: (2001) 10 एस.सी.सी 603, परिच्छेद 52; एससी.बी.ए -विरुद्ध- युनियन ऑफ इंडिया: (1998) 4 एस.सी.सी. 409, परिच्छेद 47; युनियन ऑफ इंडिया - विरुद्ध- रघुवीर सिंग (डी) कायदेशीर वारशां वरवींछ (1989) 2 एस.सी. सी. 754 परिच्छेद 7; दयाराम-विरुद्ध- सुधीर बाथम (2012) 1 एस.सी.333
- 12) पंजाब राज्य -विरुद्ध- दलबीर सिंग: (2012) 3 एस.सी.सी.346 परिच्छेद 46, 52 आनी 85.
- 13) जियान सिंग -विरुद्ध - पंजाब राज्य: (2012) 10 एस.सी.सी. 303 परिच्छेद 61.
- 14) (1984) 2 एस.सी.सी. 244
- 15) (1997) 6 एस.सी.सी. 241
- 16) (2018) 5 एस.सी.सी.1

- 17) (2005) 13 एस.सी.सी. 287
- 18) (1989) 4 एस.सी.सी. 187
- 19) (2015) 2 एस.सी.सी. 796
- 20) (2004) 9 एस.सी.सी. 362
- 21) (1970) 1 एस.सी.सी. 248
- 22) (1994) 2 एस.सी.सी. 691
- 23) (1997) 7 एस.सी.सी. 592
- 24) (2011) 7 एस.सी.सी. 639
- 25) (1998) 4 एस.सी.सी. 117

अस्विकरण

ह्या न्यायनिर्णयाचो कोंकणी भाशेंतल्या ह्या अणकाराचो वापर हो पक्षकाराक ताचे/तिचे मायभाशेंत ताचो अर्थ समजून घेवपा पुरतोच मर्यादीत आसतलो आनी ताचो हेर खंयच्याच कारणा खातीर वापर करुंक मेळचो ना, तशेंच इंग्लीश भाशेंतलो न्यायनिर्णय होच सगळ्या वेव्हारीक आनी कार्यालयीन वापरा खातीर विश्वासनीय आसतलो आनी तोच तातूंतल्या आदेशाच्या कार्यान्वयन आनी अंमलबजावणे खातीर वैध मानतले.

TRANSLATED BY DIRECTORATE OF OFFICIAL LANGUAGE, PANAJI,

GOA